

ВПЛИВ ЗМІСТУ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Бакка Т. В., Богомаз О. Ю., Ладиченко Т. В.

ВСТУП

Сучасне інформаційне суспільство створює нову систему цінностей, в якій володіння знаннями, вміннями та навичками є необхідними результатами освіти, що формують життєвонеобхідні компетентності особистості. В епоху Інтернету та електронних засобів зберігання інформації, формальні знання людини перестають бути ключовими в навчанні. Від людини вимагаються вміння орієнтуватися в інформаційних потоках, освоювати нові технології, самонавчатися, шукати і використовувати достовірну інформацію з різних джерел, а також мати такі якості, як універсальність мислення, динамічність та мобільність.

Нині освітня система України не може залишатися осторонь глобальних модернізаційних процесів в освіті. Загальна середня освіта є важливим і невід'ємним етапом освіти особистості. Вона розвивається в руслі світових тенденцій та інновацій, що відповідає запитам суспільства та потребам самої особистості в освіті. Загальна середня освіта в Законі України «Про освіту» визначається як: «цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності»¹. Вона спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах. Для того аби вирішити виклики, які стояли перед освітою у 2018/2019 навчальному році в Україні було впроваджено новий Державний стандарт початкової освіти, за яким розпочали навчання першокласники, що заклало початок реалізації концепції Нової української школи, яка базується на компетентнісному підході до навчання.

¹ Про освіту : Закон України від 01 січня 2021 р. № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

Формування компетентностей здобувачів освіти є необхідним в освітньому процесі. Традиційний шлях забезпечення якості освіти за рахунок подальшого збільшення обсягу інформації стає неефективним. У пріоритеті виступає формування ключових компетентностей як основної одиниці виміру освіченості людини. При цьому увага акцентується на результатах навчання, які розглядаються не лише як сума знань, умінь, навичок, а й здатність діяти в різних ситуаціях на основі сформованих ставлень та цінностей.

1. Забезпечення безперервності у формуванні громадянських та соціальних компетентностей в Новій українській школі

Сучасна людина звикла жити в системі інформаційного простору і не може бути осторонь інформаційних потоків, де вона самостійно отримує великий масив інформації. Успішно жити і повноцінно діяти в світі, що стрімко змінюється, пізнавати цей світ, внести в нього щось нове здатна лише та людина, яка готова вийти за межі стандартів та зони комфорту, зробити самостійний вибір і взяти на себе відповідальність. Тому зміст освіти не можна розглядати як набір інформації, відібраної та систематизованої відповідно до «наукових» уявлень. Завдання освіти – створити такі інструменти діяльності вчителя та здобувачів освіти, які зможуть удосконалювати формування ключових компетентностей Нової української школи, що мають використовуватися у різних видах пізнавальної та продуктивної діяльності. Традиційна школа формувалася на основі ЗУНів (знання-вміння-навички), але нині це не достатньо для реалізації сучасних завдань освіти. Так чи інакше здобувачів освіти потрібно не лише навчати ЗУНам, а й втілювати їх на практиці в реальних ситуаціях. Потрібно посилювати практичну складову, що має на меті цілеспрямовану діяльність, яка здійснюється як ланцюг послідовних дій та вчинків людини.

Знання, вміння та навички служать засобом пізнання навколишнього світу та забезпечують процес розвитку особистості, становлення її суб'єктної позиції, що виявляється у здатності ставити цілі та організовувати свою діяльність для їх досягнення. Значення практичної діяльності полягає в розвитку установок та ціннісних орієнтацій необхідних для відповідальної участі в житті демократичного суспільства.

Цілісність процесу формування компетентностей здобувачів освіти забезпечується створенням єдиної системи безперервної освіти. Концептуальні засади сучасної освіти передбачають реалізацію компетентнісного підходу на всіх її рівнях. Принцип безперервності виявляється у тому, що зміст освіти дошкільної, початкової, базової середньої та профільної середньої освіти орієнтовано на конкретний

віковий період та визначається ключовими компетентностями для Нової української школи.

Поняття «компетентність» було введено в науковий обіг США в середині 60-х років ХХ століття, тоді «компетентність розумілася як проста демонстрація діяльності, що змінювала поведінку здобувачів освіти під впливом зовнішніх умов»².

У психолого-педагогічній науці існує багато визначень поняття «компетентність».

У словнику іншомовних слів із серії «Словники України» знаходимо таке визначення: «компетентність (від лат. *competens* (*competentis*) – належний (відповідний), означає поінформованість, обізнаність, авторитетність»³.

В Енциклопедії освіти Національної академії педагогічних наук України за редакцією В. Кременя знаходимо визначення: «компетентність у навчанні (лат. *competentia* – коло питань, в яких людина добре розуміється) набуває молода людина не лише під час вивчення предмета, групи предметів, а й за допомогою засобів неформальної освіти, внаслідок впливу середовища тощо»⁴.

У своїх дослідженнях О. Локшина робить висновок про ідеї компетентності в європейській освіті та зазначає: «Компетентнісна модель стандартів передбачає опис результатів навчання у форматі компетентностей»⁵.

Автори підручника «Громадянська освіта та методика її навчання» визначають компетентність працівника як: «ступінь його кваліфікації, що дає змогу успішно вирішувати поставлені перед ним задачі, якісно і безпомилково виконувати свої функції як у звичайних, так і в екстремальних умовах, успішно освоювати нове і швидко адаптуватися до умов, що змінюються»⁶.

Ще одне важливе визначення компетентності дає нам Європейська рамка компетентностей для культури демократії: «Термін «компетентність» може використовуватися по-різному. По-перше, у буденному розумінні – як синонім здібності загалом, по-друге, у більшості технічному розумінні, характерному професійній освіті та

² Hager P. & White P. Is there a cogent philosophical argument against competency standards? *Philosophy of Education: Major Themes in the Analytic: Problems of Educational Content and Practices*, 1998. Vol. 4. Florence, KY, USA: Routledge. P. 399.

³ Морозов С., Шкарапута Л. Словник іншомовних слів. Київ : Довіра, 2002. С. 282.

⁴ Кремень В. Енциклопедія освіти. (Ред.). Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 408

⁵ Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): [монографія]. Київ : Богданова А.М., 2009. С. 260.

⁶ Громадянська освіта та методика її навчання : Підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / За загальною редакцією Т. В. Бакка, Т. В. Мелещенко. К. : УОВІЦ «Оріон», 2019. С. 225.

підготовці, по-третє – на позначення здатності відповідати складним вимогам у певному контексті. Для Рамки термін «компетентність» визначається як здатність мобілізувати та застосовувати відповідні цінності, ставлення, уміння, знання та/або розуміння, щоб належним чином ефективно реагувати на вимоги, виклики та можливості, що виникають у певному середовищі»⁷.

Проаналізувавши Європейську рамку компетентностей для культури демократії, визначаємо, що модель рамки компетентностей для життя в культурі демократії містить 20 компонентів, що описані в чотирьох блоках: «цінності (повага людської гідності та права людини; визнання цінності демократії); ставлення (відкритість до інших культур, переконань і світогляду інших людей; повага; громадянська свідомість; відповідальність; впевненість у собі; прийняття невизначеності та неоднозначності), вміння (уміння самостійно вчитися, аналітичне та критичне мислення; вміння слухати та спостерігати; емпатія; гнучкість та вміння адаптуватися; мовні, комунікативні вміння та багатомовність; уміння співпрацювати; уміння вирішувати конфлікти) та знання і критичне розуміння (знання самого себе та критична самооцінка; знання та критичне розуміння світу: політики, права, прав людини, культури, релігії, історії, ЗМІ (мас-медіа), економіки та іншого)»⁸.

У системі освіти України згідно Закону України «Про освіту» (стаття 12) визначено ключові компетентності, необхідні кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності. Серед них особливе місце займають громадянські та соціальні компетентності, що «пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей»⁹.

Ключові компетентності визначені також у Державному стандарті початкової освіти, серед яких виділено громадянські та соціальні компетентності, що пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають: «спроможність діяти як відповідальний громадянин та брати повноцінну участь у громадському та суспільному житті, зокрема школи та класу, спіраючись на розуміння соціальних, економічних і політичних понять та сталого розвитку, критичне оцінювання основних подій національної, європейської та світової історії, а також повагу до прав людини та

⁷ Рамки компетентностей для культури демократії: у 3 т. Європейський центр ім. Вергеланда, 2018. Т. 1. С. 32.

⁸ Рамки компетентностей для культури демократії: у 3 т. Європейський центр ім. Вергеланда, 2018. Т. 1. С. 38.

⁹ Про освіту : Закон України від 01 січня 2021 р. № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

верховенства права, цінування культурного розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України; виявлення поваги до інших та толерантності, уміння конструктивно співпрацювати, співчувати та діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних з різними проявами дискримінації. Дбайливе ставлення до особистого, соціального і фізичного добробуту та здоров'я, дотримання здорового способу життя; розуміння правил поведінки і спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах, спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності»¹⁰.

Безперервність у формуванні громадянських та соціальних компетентностей закладено в основі Державного стандарту базової середньої освіти: «...спроможність діяти як відповідальний громадянин, брати участь у громадському та суспільному житті, зокрема закладу освіти і класу, спираючись на розуміння загальнолюдських і суспільних цінностей, соціальних, правових, економічних і політичних принципів, ідей сталого розвитку суспільства, співіснування людей та спільнот у глобальному світі, критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію; виявлення поваги до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес і діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних з різними проявами дискримінації; дбайливе ставлення до особистого, соціального здоров'я, усвідомлення особистих відчуттів і почуттів, здатність дослухатися до внутрішніх потреб; дотримання здорового способу життя; розуміння правил поведінки та спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах та ґрунтуються на спільних моральних цінностях; спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності»¹¹.

Загалом громадянські та соціальні компетентності Нової української школи направлені готувати до ефективної та конструктивної участі у житті громадянського суспільства, успішної взаємодії з іншими, мирного співіснування та поцінування соціокультурного різноманіття, солідарності та рівності на основі поваги до прав людини і демократичних цінностей. Для їх формування потрібні певні передумови: демократична політична система, громадянське суспільство, демократичне освітнє середовище, власні установки та переконання. Результатом розвитку громадянських та соціальних

¹⁰ Державний стандарт початкової освіти: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

¹¹ Державний стандарт базової середньої освіти: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898. [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>

компетентностей є вміння людей жити в сучасній державі, взаємодіяти з державними інститутами та інститутами громадянського суспільства, відстоювати права громадян, пропагувати демократичні цінності, принципи і правила суспільного життя, що складає громадянськість особистості. Громадянськість – це свідоме й активне виконання громадянських обов’язків, розумне використання своїх громадянських прав. Це сукупність якостей громадянина, що передбачає зрілість політичної та правової свідомості, почуття патріотизму, причетності до історичної долі своєї батьківщини та долі її народу, усвідомлення себе повноправним членом спільноти та країни. Такі якості необхідні для свідомого вибору життєвої позиції і включають совість, гідність, суспільну активність, національну самосвідомість, соціальну відповідальність та активну громадянську позицію.

Отже, громадянські та соціальні компетентності тісно пов’язані з універсальними вміннями та здібностями, які проявляються у різних сферах життєдіяльності особистості. Їх формування є сукупність готовності до дій, що дозволяють активно, відповідально та ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав і свобод у демократичному суспільстві. Основними засобами формування громадянських та соціальних компетентностей здобувачів освіти у сучасній школі є безперечними демократичними цінностями: освоєння ними способів та прийомів практичної діяльності, пошуку та аналізу інформації, вирішення конфліктів, спілкування, прийняття рішень, соціальна згуртованість, солідарність, залучення до волонтерської діяльності.

2. Зміст історії та громадянської освіти для забезпечення формування громадянських та соціальних компетентностей здобувачів освіти Нової української школи

Основним підґрунтям формування громадянських та соціальних компетентностей в освіті виступають предмети громадянської та історичної галузі Державного стандарту базової середньої освіти, які дають здобувачам освіти систематичне уявлення про людину, навколишнє середовище, державу та суспільство.

У стандарті базової середньої освіти (5 – 9 класи) новим є те, що не зазначено конкретного змісту вивчення окремих предметів, а запропоновано змістові лінії «Людина і природа. Людина і світ матеріальних речей. Людина і суспільство. Людина і влада. Людина і світ уявлень та ідей». Ці змістові лінії можуть бути реалізовані через усі сюжети чи теми національної, європейської, світової історії та громадянської освіти. Громадянознавчий компонент присутній як на рівні окремих понять, так і на рівні відповідних запитань і завдань, які дозволять досягти визначених Державним стандартом обов’язкових результатів навчання.

Тобто, в новому стандарті замість засвоєння традиційного змісту передбачається першочергове завдання формування громадянської, соціальної, культурної та інших ключових компетентностей громадянської та історичної освітньої галузі.

Змістові лінії знайшли конкретизацію в окремих предметах у модельних програмах зокрема: «Вступ до історії України та громадянської освіти» для 5 класу, інтегрований курс «Україна і світ, вступ до історії та громадянської освіти» для 5-6 класів.

У 5 класі «Вступ до історії України та громадянської освіти» та 5-6 класі «Україна і світ, вступ до історії та громадянської освіти» спрямовані на формування ключових компетентностей, особливо громадянських та соціальних, необхідних для соціалізації та громадянської активності здобувачів освіти, самореалізації, безперервності навчання на рівні профільної освіти або здобуття професії, шанобливого ставлення до національних і культурних цінностей українського народу, необхідність розуміти взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими й локальними процесами.

Під час вивчення інтегрованого курсу «Вступу до історії України та громадянської освіти» у 5 класі та інтегрованого курсу «Україна і світ, вступ до історії та громадянської освіти» у 5-6 класі передбачено продовження розвитку компетентностей, які сформовані в початковій школі. Дотримуючись принципу безперервності, до модельної навчальної програми введено всю кількість очікуваних результатів навчання та розподілено їх за темами. За логікою ці результати у 5 класі досягаються на базовому рівні, а у 6 продовжують поглиблюватися. Тематика побудована на основі поступового розширення уявлень здобувачів освіти про громадянське суспільство і його історію: я в суспільстві, часі й просторі – джерела пізнання суспільства – моя громада та її історія – моя країна та її історія¹².

У програмах закладено очікувані результати, що включають уміння та ставлення. Серед умінь в результаті вивчення здобувачі освіти будуть: детально описувати та характеризувати в цілому себе й інших осіб за різними ознаками (інтереси, світогляд тощо); гнучко та конструктивно взаємодіяти з новими людьми, адаптуватися до нових місць та ситуацій;

¹² Модельна навчальна програма «Вступ до історії України і громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Бакка Т.В., Желіба О.В., Мелешенко Т.В., Щупак І.Я). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства освіти і науки України від 12 липня 2021 року № 795. [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv-5.kl.Bakka.ta.in.10.08.pdf>

визначати способи власної співучасті в житті родини, суспільства та держави; застосовувати порядок дій у випадку порушення прав дитини та наводять приклади протидії порушенням прав людини; ідентифікувати локальні, регіональні, національно-культурні спільноти, співвідносячи себе з ними; розпізнавати випадки дискримінації (зокрема утисків), булінгу (цькування) та визначати їх наслідки для особи і групи осіб, до якої ця особа належить; реалізовувати власну співучасть в житті класу/закладу освіти/місцевої спільноти тощо¹³.

Серед ставлень з модельних програм виділяємо наступні: поводитися з повагою до гідності інших осіб; виявляти порушення права на особистий простір і протидіяти цьому; визнавати відповідальність за свою поведінку, якщо вона призводить до порушення гідності інших людей; конструктивно реагувати на випадки утисків, насилля та вияви нерівності або несправедливості, не замовчують їх; беруть участь у виборах до органів самоврядування закладу освіти, аналізують та оцінюють їх роботу; демонструвати сміливість та рішучість в обстоюванні справедливості в середовищі закладу освіти з дотриманням прав інших учасників освітнього процесу; пояснювати вплив вчинків окремої людини на її найближче оточення, місцеву громаду, Україну та світ; спільно з однолітками усвідомлено брати участь у громадських заходах; обговорювати важливість поваги прав людини всіма людьми; переконувати інших у перевагах поведінки, заснованої на повазі до прав людини і поваги до гідності людини тощо¹⁴.

Здобувачі освіти, які навчаються у 7-11 класах працюють у рамках Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти 2011 року. Реалізація завдання формування громадянських та соціальних компетентностей відображена в оновлених і затверджених

¹³ Модельна навчальна програма «Вступ до історії України і громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Бакка Т.В., Желіба О.В., Мелещенко Т.В., Щупак І.Я). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства освіти і науки України від 12 липня 2021 року № 795. [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv-5.kl.Bakka.ta.in.10.08.pdf>

¹⁴ Модельна навчальна програма «Вступ до історії України і громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Бакка Т.В., Желіба О.В., Мелещенко Т.В., Щупак І.Я). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства освіти і науки України від 12 липня 2021 року № 795. [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv-5.kl.Bakka.ta.in.10.08.pdf>

влітку 2022 р. навчальних програмах предметів «Історія України», «Всесвітня історія» для 6 – 11 класів та інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» (10 клас). У програми внесено суттєві зміни на основі сучасної методології історії, з урахуванням нових історіографічних напрацювань, а також політичних, економічних, соціальних і культурних викликів, які виникли у зв'язку з повномасштабною збройною агресією росії проти України.

В «Інструктивно-методичних рекомендаціях щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році», розроблених і прийнятих МОН України зазначено, що «українська історична освіта має послідовно продовжувати формування в учнівства української історичної пам'яті, патріотизму та розуміння єдності України та українського народу з Європою та європейськими демократичними цінностями»¹⁵. Тому в новій редакції програми визначені дещо інші, ніж раніше пріоритети, змінені трактування деяких подій та явищ, розставлені нові акценти. Тобто, формуванню відчуття українськими здобувачами освіти своєї приналежності до європейської цивілізації, до європейських цінностей в новій редакції програми приділено належне місце, а це одна з важливих складових громадянської компетентності.

Наведемо приклади з програми. Для розуміння єдності України та Європи в епоху Середньовіччя, яка вивчається у 7 класі, важливо звернути увагу на те, що Велике князівство Литовське та Польське королівство включали українські землі, де проживало українське населення, тому їхня історія є історією не тільки Литви, Польщі тощо, але й історією України. Так, у програмі з курсу «Історія України» сказано, що здобувачі освіти мають розуміти «Інкорпорацію руських земель до складу Великого князівства Литовського, Польського королівства та інших держав. Русь як окремий регіон у Польському королівстві»¹⁶.

Також вони мають знати, що український народ зробив значний внесок у розвиток цих державних утворень і має право на історичну й культурну спадщину нарівні з іншими народами, які туди входили. Так в програмі сказано, що здобувачі освіти мають «уміти встановити цивілізаційні здобутки русько-українського суспільства в

¹⁵ Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році//Історія в рідній школі. Науково-методичний журнал № 4-6 2022 с. 20.

¹⁶ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 58.

Середньовіччі; визначити внесок русько-українського суспільства IX–XV ст. в загальноєвропейську культурну спадщину»¹⁷. Крім того згадані державні утворення можна розглядати як спроби створення перших європейських союзів, їх також можна зіставляти і порівнювати з імперією Карла Великого та ін.

У 7 класі також пропонується встановити (на основі витягів з тексту документа) цінність «Великої хартії вольностей» для сучасних європейців, її значення для становлення європейської правової культури¹⁸.

У програмі з історії України для 8 класу автори пропонують, щоб здобувачі освіти розуміли «Статус українських земель у складі Польського королівства, Великого князівства Литовського, Священної Римської та Османської Імперій», а також «місце українських земель в економічній системі Речі Посполитої та Європи» в XVI ст. – першій половині XVII ст.¹⁹ Дуже важливим внеском у формування громадянської компетентності є одне з запропонованих у програмі завдань для практичних і творчих робіт, а саме: «Виокремити у витягах з Литовських статутів норми, де втілено ідеї рівності вільних людей перед законом, особистої недоторканності, юридичного захисту прав вільної («шляхетної») особи, особистої відповідальності перед законом»²⁰. Тим самим автори програми наголошують, що українці, як і інші вільні жителі Великого князівства Литовського користувалися правом особистої відповідальності перед законом, юридичного захисту та недоторканності «шляхетної» особи. У наших здобувачів освіти поступово мають формуватися поняття про особисті права та свободи, які має захищати держава.

¹⁷ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 61.

¹⁸ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 41.

¹⁹ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 82.

²⁰ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 84.

Ця ж лінія про недоторканість прав особистості продовжується й розвивається в 9 класі як в програмі з історії України так і, особливо, в програмі з всесвітньої історії. Наприклад, в розділі про Французьку революцію автори програми передбачають орієнтовні завдання для практичних і творчих робіт, одне з яких сформульовано у такий спосіб: «Утвердження принципів громадянського рівноправ'я: від Декларації прав людини і громадянина до Цивільного кодексу Наполеона»²¹. В другому розділі програми з всесвітньої історії сказано, що здобувачі освіти мають навчитися простежувати «становлення парламентської демократії в Європі»²². А в програмі з історії України для 9 класу акцентовано увагу на тому, що здобувачі освіти мають вміти «Проаналізувати (усно або письмово) програмні документи Кирило-Мефодіївського братства з позиції формування прав і свобод людини»²³, та підготувати доповідь на тему: «Правозахисні аспекти в діяльності лідерів українського національного руху»²⁴.

В 9 класі продовжується й формування європейськості як важливого елементу громадянської компетентності здобувачів освіти. Так в програмі з всесвітньої історії ставиться завдання, що здобувачі освіти мають уміти визначити: «взаємопов'язаність і взаємозалежність процесів господарського, соціального, політичного і культурного розвитку українського та інших європейських суспільств у ХІХ ст.»²⁵.

У старшій школі, зокрема в 10-му класі, процес формування громадянської компетентності продовжується на основі новітнього

²¹ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 100.

²² Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 102.

²³ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 115.

²⁴ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 125.

²⁵ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 108.

матеріалу і набуває нових обрисів. Зокрема в 10-му класі мова йде про боротьбу демократії та тоталітаризму в різних сферах суспільного життя. В цьому сенсі на уроках з всесвітньої історії пропонується провести практичну роботу на одну з тем: «Тоталітарні режими: державний контроль над публічним життям і суспільною свідомістю», або «Комуністичний тоталітаризм: світоглядне наповнення і спрямованість»²⁶, а на уроках з історії України звернути увагу на «порушення прав людини за ширмою декларованих свобод» в Україні у 30-х рр. ХХ ст.²⁷.

В 11 класів в програмі з всесвітньої історії звертається увага на такі важливі документи, як «Загальна декларація прав людини» (1948 р.) і міжнародні пакти про права людини (1966 р.), які склали основи сучасного міжнародного права²⁸. Здобувачі освіти мають не тільки знати їх зміст, але й використовувати на практиці. Значне місце в програмі приділено проблемі «Зміцнення демократії на Заході після Другої світової війни: розширення прав людини»²⁹. Зокрема окремо виділяються проблеми «Руху афроамериканців за свої права» та «Боротьби за права конфесійних, мовних і сексуальних меншин»³⁰. Здобувачі освіти мають вміти проаналізувати їхні причини, специфіку та наслідки.

В оновленій програмі з історії України для 11 класу передбачено повний (окремим навчальним блоком) розгляд російсько-української війни, що розпочалася в 2014 році. Наголошується на геноцидних діях політичного керівництва і російського війська щодо українців,

²⁶ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 138

²⁷ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 161.

²⁸ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 174.

²⁹ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 176.

³⁰ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 176.

національному опорі проти агресії російської федерації та міжнародній підтримці України.

Оновлено перелік термінів/понять, як-от: «присвоєння суверенітету» (у значенні привласнення, захоплення суверенітету УСРР союзним центром), «руській мір», «рашизм»; замість вислову «політика русифікації» застосовано вислів «політика російщення»³¹, який точніше відбиває сутність явища і процесу; уточнено контекст застосування поняття «колабораціонізм»³².

Соціальна компетентність формується також починаючи з основної школи. Так, у програмі з історії України для 7 класу здобувачам освіти пропонується під час практичної роботи: «Порівняти (за відомостями з наданих учительською/учителем джерел) правовий статус і повсякденне життя на теренах сучасної України в XIV – XV ст. представників різних станів і етносів». А у програмі з історії України для 8 класу мова йде про: «Соціальну структуру населення українських земель у XVI – першій половині XVII ст.(стани: шляхта, міщани, духовенство, селяни). Шляхетське судочинство. Селяни та їхнє становище: кріпацтво чи підданство? Елементи самоврядування. Міста як простір взаємодії різних станів, етнічних і релігій– них груп. Господарське життя міст: цехи, торгівля»³³. В тій же програмі окремо розглядаються «Соціальні групи в середовищі козацтва. Міста і їхні спільноти, практики самоврядування».

У програмі з всесвітньої історії здобувачам освіти під час практичної роботи пропонується «Описати (на основі джерел) становище жінок і дітей у країнах Західної Європи в XVI–XVIII ст.»

В 9 класі в програмі з історії України виділяються теми про «Житло і побут дворян (шляхтичів), купців, міщан, селян. Одяг. Гігієна. Емансипація селянства. Становище жінки»³⁴.

³¹ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 196.

³² Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 206.

³³ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 82.

³⁴ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 118.

У програмі з всесвітньої історії для 10-го класу, розвиваючи соціальну та гендерну компетентності автори програми пропонують виконати навчальний проект на тему: «Жінки у війнах і революціях початку ХХ ст. (соціальні статуси і життєві долі)»³⁵.

В 11 класі формуванню соціальної компетентності приділено значну увагу. Зокрема у відповідності до програми з всесвітньої історії молодь має набути вмінь «порівнювати зміст і характер праці, а також соціальну структуру модерного (індустріального) та постмодерного (інформаційного) суспільств»; визначати «соціальні наслідки НТР»; а також знати основні етапи розвитку «систем соціального забезпечення»³⁶.

Автори оновлених у 2022 році програм з історії України та всесвітньої історії заклали значний фундамент для формування громадянської та соціальної компетентностей учнівської молоді як важливих ознак сучасної особистості.

Узагальненням суспільствознавчих предметів, які здобувачі освіти вивчали починаючи з початкової школи є «Громадянська освіта» в 10 класі. Як зазначено в програмі: «важливість шкільної громадянської освіти зумовлена політичними реаліями та соціальним замовленням українського суспільства, визначенням спільних для громадян демократичних цінностей і національних ідеалів, участю України в загальносвітових та європейських політичних, економічних і соціокультурних процесах»³⁷.

Цей предмет спрямований на глибше розуміння таких понять як: демократія, демократичні цінності та принципи; права людини; верховенство права; економіка; соціокультурна багатоманітність; ефективна комунікація; стереотипи, дискримінація, конфлікти; медіа і демократія, свобода, етика і відповідальність; інтеграція, глобалізація, міграція тощо. Громадянські та соціальні компетентності визначені на теоретико-методологічному рівні, що характеризується глибокими

³⁵ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 133.

³⁶ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. С. 185.

³⁷ Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Громадянська освіта» (інтегрований курс) 10 клас. Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf>

науковими постулатами та сучасними підходами. Зважаючи на реалії сьогодення, а саме агресію росії проти України, скоєння злочинів проти людяності, порушення прав людини під час збройних конфліктів, програма була доповнена актуальними темами. Зокрема, включено такі поняття як громадянська ідентичність; права людини та права дитини в умовах збройного конфлікту; забезпечення та захист прав людини та прав дитини в умовах збройного конфлікту; міжнародне гуманітарне право; війна як найжорсткіший прояв збройного конфлікту; економіка в умовах воєнного стану; загрози сучасному світу; збройна агресія РФ проти України як виклик світовому порядку та демократичним цінностям; міжнародна солідарність.

Отже, уроки з історії та громадянської освіти мають стати тим місцем, де відбувається аналіз досвіду громадянської дії та поведінки, яка допомагає через знання минулого вплинути на майбутнє країни. Нова українська школа має стати дзеркалом життя суспільства у демократичному середовищі. Досвід, який набудуть здобувачі освіти в стінах закладу освіти має стати їм в нагоді та навчити відповідати на складні запитання, вирішувати суперечності в комунікації, проявляти лідерські якості, визначати власні цінності та ставлення до себе та до інших.

ВИСНОВКИ

Одним із важливих напрямів роботи закладів загальної середньої освіти є створення умов для формування громадянських та соціальних компетентностей здобувачів освіти. Наразі вони формуються переважно під час освоєння суспільствознавчих навчальних предметів таких як історія та громадянська освіта. Зміни в шкільних програмах цих предметів викликані навчанням в умовах війни, вносять корективи у їх зміст. Теоретичний аналіз проблеми формування громадянських та соціальних компетентностей в процесі вивчення шкільних предметів історії та громадянської освіти показав, що компетентнісний підхід сьогодні є важливим для формування особистості людини і громадянина.

Формування громадянського суспільства України визначається наявністю активних громадян, які знають своє минуле та сучасність, мають історичну пам'ять, гідність, національну свідомість та поважають гідність інших, що вказує на нашу приналежність до цивілізованого демократичного світу. Цей фактор визначає стратегічний вектор розвитку України на шляху до модернізації освіти у відповідності з сучасними суспільними запитами і викликами світової спільноти.

Отже, громадянські та соціальні компетентності розглядають як ключові компетентності особистості, що формуються протягом життя. Вони націлені на необхідність свідомого вибору життєвої позиції, що характеризується такими людськими якостями як: совість, гідність,

суспільна активність, національна самосвідомість, соціальна відповідальність, патріотизм та активна громадянська позиція.

АНОТАЦІЯ

Розкрито актуальність формування громадянських і соціальних компетентностей здобувачів освіти Нової української школи при вивченні змісту історії та громадянської освіти. Ці акценти пропонуються для формування світоглядних принципів та ціннісних орієнтирів, почуття власної гідності, знання своєї історії в контексті світової, уміння комунікувати та взаємодіяти з іншими людьми, знання законів та прав людини, почуття відповідальності вирізняють свідомого та активного учасника життя в демократичному суспільстві. Перераховані показники є прикладом добре сформованих громадянських та соціальних компетентностей.

Автори акцентують увагу на теоретичному дослідженні громадянських та соціальних компетентностей, на передумовах їх формування, на термінологічному впорядкуванні понять та термінів на основі законодавчої й нормативної баз України, на комплексі завдань для формування громадянських та соціальних компетентностей здобувачів освіти Нової української школи при вивченні історії та громадянської освіти.

Визначено, що життя в умовах війни змінило пріоритети вивчення суспільствознавчих предметів і тому програми з історії та громадянської освіти були переглянуті та доповнені новим змістом, що включають нові теми, які посилюють формування громадянських та соціальних компетентностей.

У дослідженні щодо впливу змісту історії та громадянської освіти на формування громадянських та соціальних компетентностей здобувачів освіти Нової української школи акцентується увага на теоретичному рівні дослідження громадянських і соціальних компетентностей та змісті предметів громадянської та історичної галузі Державного стандарту базової середньої освіти для формування громадянських і соціальних компетентностей здобувачів освіти Нової української школи.

Література

1. Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: НREC PRESS, 2022. 260 с.
2. Громадянська освіта та методика її навчання : Підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / За загальною редакцією Т. В. Бакка, Т. В. Мелешенко. К. : УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с.
3. Державний стандарт базової середньої освіти: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. №898. [Електронний

ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>

4. Державний стандарт початкової освіти: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. №87. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

5. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році//Історія в рідній школі. Науково-методичний журнал № 4-6 2022 с. 2-33.

6. Кремень В. Енциклопедія освіти. (Ред.). Київ : Юрінком Інтер, 2008. 608 с.

7. Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): [монографія]. Київ : Богданова А.М, 2009. 404 с.

8. Модельна навчальна програма «Вступ до історії України і громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Бакка Т.В., Желіба О.В., Мелещенко Т.В., Щупак І.Я). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства освіти і науки України від 12 липня 2021 року № 795. [Електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/cixph>

9. Морозов С., Шкарапута Л. Словник іншомовних слів. Київ : Довіра, 2002.

10. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Громадянська освіта» (інтегрований курс) 10 клас. Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). [Електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/ctvch>

11. Про освіту : Закон України від 01 січня 2021 р. № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

12. Рамки компетентностей для культури демократії: у 3 т. Європейський центр ім. Вергеланда, 2018. Т. 1. 89 с.

13. Hager P. & White P. Is there a cogent philosophical argument against competency standards? *Philosophy of Education: Major Themes in the Analytic: Problems of Educational Content and Practices*, 1998. Vol. 4. Florence, KY, USA: Routledge.

Information about the authors:

Bakka Tamara Volodymyrivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Methodology and

Methods of Social Disciplines

Ukrainian State Mykhailo Dragomanov University

6, Osvity str., Kyiv, 03037, Ukraine

Bohomaz Oksana Yuriiivna,
Doctor of Philosophy Field of Study Education/Pedagogy,
Lecturer at the Department of of Methodology and
Methods of Social Disciplines
Ukrainian State Mykhailo Dragomanov University
6, Osvity str., Kyiv, 03037, Ukraine

Ladychenko Tetiana Viacheslavivna,
Candidate of Historical Sciences,
Professor, Chief at the Department of Methodology
and Methods of Social Disciplines
Ukrainian State Mykhailo Dragomanov University
6, Osvity str., Kyiv, 03037, Ukraine